INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMIC SOCIAL SCIENCE AND MANAGEMENT LAW
Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal
E-ISSN: 3070-0558
VOL.7, NO.1(1) (2026)

"श्रम आणि संपत्ती असमानता समकालीन समस्या – एक ऐतिहासिक अध्ययन"

संशोधक लेखक

डॉ.मनोज ज्ञानदेव सोनोने
एम.ए.इतिहास, एम.फील.सेट.बी.एड. पीएच.डी.(इतिहास)
मु.पो.हातरूण ता.बाळापुर जिल्हा : अकोला.
पिन कोड : ४४४१०९.
भ्रमणध्वनी : ९९२१५४३२३१
sonone.manoj702@gmail.com

१.संशोधन शोध निबंधाचे शीर्षक :-

"श्रम आणि संपत्ती असमानता समकालीन समस्या – एक ऐतिहासिक अध्ययन"

२.गोषवारा :-

श्रम आणि संपत्तीतील असमानता ही समकालीन जागतिक समस्या आहे. जगातील,विशेषतः भारतात,एक गंभीर समस्या आहे.२०२२-२३ मध्ये, भारतातील सर्वोच्च १% लोकांकडे ४०.१% संपत्ती होती,जी 'बिलियनेअर राज' दर्शवते.वाढती बेरोजगारी,अनौपचारिक क्षेत्रातील कामगारांची असुरक्षितता, आणि ऑटोमेशनमुळे श्रमिकांचे हक्क कमकुवत झाले आहेत.हे गरिबी निर्मूलनास अडथळा आणते आणि सामाजिक अशांततेचा धोका निर्माण करते.

`"श्रम आणि संपत्ती असमानता समकालीन समस्या – एक ऐतिहासिक अध्ययन" या समस्येवर संशोधन होणे आवश्यक असल्याने संशोधन समस्या म्हुणुन या संशोधन विषयाची निवड करून ही समस्या सोडविण्यासाठी सर्व प्रथम समस्या उद्भवण्याची कारणे

अभ्यासून या समस्येचे परिणाम जाणून घेणे आवश्यक होते.तदनंतर त्यावरील उपाययोजना करणे गरजेचे असल्याने प्रस्तुत विषय संशोधनासाठी निवडलेला आहे.

३.प्रस्तावना :-

"**श्रम आणि संपत्ती असमानता समकालीन समस्या – एक ऐतिहासिक अध्ययन"** ही भारतातीलच नव्हे तर संपूर्ण जगाला भेडसावणारी समस्या आहे.उत्पन्नाची साधने सर्वांकडे समान स्वरुपात नसल्याने आणि श्रम विभागणी असमान असल्याने संपत्तीचे वाटप असमान स्वरुपात झालेले निदर्शनास येते.आर्थिक विषमता निर्माण होण्यासाठी भारतातील समाजव्यवस्था तसेच उच्चवर्णीय हस्तक्षेप जबाबदार असल्याने ही समस्या निर्माण झाली आहे.

प्रस्तुत संशोधन लेखात या समस्येची निवड करून त्यावर सर्वांगाने ऐतिहासिक संशोधन करण्यासाठी ऐतिहासिक कागदपत्रांचे संकलन,वर्गवार विभागणी करून उपलब्ध पुराव्यांचे ऐतिहासिक संशोधन पद्धतीद्वारे विश्लेषण करून सामान्यीकरण आणि वस्तुनिष्ठ विश्लेषण करून उपरोक्त संशोधन विषयाला न्याय देण्याचे पुरेपूर प्रयत्न करण्यात आलेले आहेत.

४.साहित्याचा आढावा :-

"**श्रम आणि संपत्ती असमानता समकालीन समस्या – एक ऐतिहासिक अध्ययन"** ही संशोधन समस्या निवडल्यावर संशोधन शोध निंबंधासाठी प्राथमिक आणि दुय्यम संदर्भ साधनाचे बारकाईने अभ्यास करून संशोधन समस्येचे समाधान शोधण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

संशोधन शोध निबंधांसाठी प्रकाशित व अप्रकाशित लेख आणि संदर्भ ग्रंथ तसेच लघु आणि संशोधन प्रबंधाचे बारकाईने अभ्यास करून त्यातील साहित्याचा आणि विषयांचा अभ्यास करून हा अस्पर्श राहिलेला विषय अभ्यासपूर्ण तथ्य गोळा करून त्याचा उहापोह या शोध निंबंधाच्या आधारे प्रस्तुत शोध निबंधाच्या अनुषंगाने संशोधन शोध निबंधाच्या शीर्षकांतर्गत मांडण्यात आलेला आहे.यापूर्वी या विषयावर संशोधन झालेले निदर्शास आले नाही.

५.संशोधन प्रश्न,संशोधन पद्धती आणि गृहीतके :-

प्रस्तुत संशोधन शोध निबंधासाठी उपरोक्त संशोधन प्रश्न निवडून त्यासाठी ऐतिहासिक संशोधन पद्धती निवडण्यात आलेली असून कागदपत्राचे संघटन,वर्गीकरण आणि विश्लेषण या पद्धतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.संशोधन करण्यासाठी शोध निबंधासाठी काही गृहीतके निर्धारित करण्यात आलेली होती."**श्रम आणि संपत्ती असमानता समकालीन समस्या – एक ऐतिहासिक अध्ययन"** या शोध निंबंधानुशंगाने विषय निवडीनंतर संशोधनासाठी काही गृहीतके निर्धारित करण्यात आलेली होती.समकालीन भारत आणि जग यांचा परस्पर संबध आहे.जगाला आणि पर्यायाने भारतासह प्रत्येक देशाला श्रम आणि संपत्तीचे झालेले असमान वाटप ही समस्या भेडसावते आहे.त्यासाठी समाजातील सामाजिक विषमता आणि आर्थिक उत्पन्नाच्या साधनाचे मालकीचे विषम वाटप झालेले असल्याने गरीब आणि श्रीमंत ही दरी दिवसेंदिवस वाढत चाललेली आहे.त्यास दूर करण्याच्या साठी करांची पुनर्रचना आणि रोजगार निर्मिती करणे गरजेचे आहे.

संशोधनापूर्वी निर्धारित करण्यात आलेली ही गृहीतके संशोधनाअंती सिध्द पावली आहेत.

६.मुख्य संशोधन विषयावरील चर्चा :-

"**श्रम आणि संपत्ती असमानता समकालीन समस्या – एक ऐतिहासिक अध्ययन"**

प्रमुख समकालीन समस्या आणि कारणे :-

१.संपत्तीची तीव्र असमानता :-

भारतात ऐतिहासिक पातळीवरील विषमता आहे,जिथे सर्वोच्च १% लोकसंख्येचा राष्ट्रीय उत्पन्नातील हिस्सा २२.६% पर्यंत पोहोचला आहे.

२.उत्पन्नातील तफावत :-

कामगार आणि मालक यांच्यात समान सौदेबाजीची शक्ती (bargaining power) नाही, ज्यामुळे कामगारांना त्यांच्या श्रमाचा योग्य मोबदला मिळत नाही.

३.अनौपचारिक आणि असुरक्षित रोजगार :-

औपचारिक क्षेत्रात रोजगाराची कमतरता असून, कामगारांना सामाजिक सुरक्षा (social protection) व सुरक्षिततेचा अभाव आहे.

४.महिलांचे कमी श्रमशक्ती सहभाग :-

उच्च जीडीपी असूनही, विशेषतः महिलांमध्ये श्रमशक्ती सहभाग दर कमी आहे.

५.कोरोना महामारीचा परिणाम :-

कमी उत्पन्न गटातील कामगार, जे सेवा क्षेत्रातील आवश्यक कामे करतात, त्यांना कोव्हिड-१९ मुळे आर्थिक आणि आरोग्य संकटांचा जास्त सामना करावा लागला.

६.तंत्रज्ञान आणि ऑटोमेशन :-

ऑटोमेशन आणि नवीन तंत्रज्ञानामुळे कमी कुशल कामगारांच्या रोजगारावर परिणाम होत आहे.

परिणाम आणि आव्हाने :-

१.सामाजिक गतिशीलता रोखणे :-

संपत्ती असमानता गरिबांची प्रगती रोखते आणि पिढ्यानपिढ्या विशेषाधिकार कायम ठेवते.

२.गरीब आणि श्रीमंत दरी :-

गरिबांच्या जगण्यातून सुरक्षितता आणि सामाजिक न्याय नष्ट होत चालला आहे.

३.सामाजिक अशांतता :-

वाढती आर्थिक असमानता सामाजिक असंतोष आणि राजकीय अस्थिरतेस कारणीभूत ठरू शकते.

उपाययोजना :-

१.करांची पुनर्रचना :-

अब्जाधीशांवर 'सुपर टॅक्स' आणि संपत्ती कर (wealth tax) लावणे.

२.सामाजिक संरक्षण :-

अनौपचारिक कामगारांसाठी सुधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्था.

३.रोजगार निर्मिती :-

कामगार-केंद्रित (labour-intensive) विकास धोरणांना प्रोत्साहन देणे.ही समस्या सोडवण्यासाठी, सरकारला धोरणात्मक हस्तक्षेप, प्रगत कर प्रणाली आणि श्रमिकांच्या अधिकारांचे संरक्षण करणारी कायदे राबवावे लागतील.श्रम आणि संपत्तीची असमानता ही आजच्या युगातील एक जटिल सामाजिक आणि आर्थिक समस्या आहे. भारतात या समस्येचे स्वरूप 'वर्ल्ड इनइक्वलिटी रिपोर्ट'नुसार **'अब्जाधीश राज**(Billionaire Raj) असे वर्णन केले गेले आहे.

समकालीन काळातील या समस्येचे मुख्य पैलू खालीलप्रमाणे आहेत:

१. संपत्तीचे केंद्रीकरण

१.१.आकडेवारी :-

भारतातील सर्वात श्रीमंत **१% लोकसंख्येकडे देशातील ४०.१% संपत्ती** आहे, तर तळाच्या ५०% लोकांकडे केवळ किरकोळ हिस्सा उरतो.

१.२.वाढती दरी :-

गेल्या २५ वर्षांत श्रीमंतांच्या संपत्तीत सरासरी १.३ दशलक्ष डॉलर्सनी वाढ झाली, तर गरिबांच्या वाट्याला केवळ ५८५ डॉलर्सची वाढ आली आहे.

२. श्रम बाजारातील आव्हाने

२.१.असंघटित क्षेत्र :-

भारतातील **९०% पेक्षा जास्त श्रमिक असंघटित क्षेत्रात** काम करतात, जिथे त्यांना नोकरीची शाश्वती, निवृत्तीवेतन किंवा विमा यांसारख्या सामाजिक सुरक्षा मिळत नाहीत.

२.२.वेतन विसंगती :-

महागाई ज्या वेगाने वाढत आहे, त्या तुलनेत सामान्य मजुरांच्या वेतनात वाढ झालेली नाही. अनेक देशांत महागाईचा दर वेतनापेक्षा जास्त असल्याने कामगारांची क्रयशक्ती कमी झाली आहे.

३. सामाजिक आणि लिंगाधारित असमानता

३.१.लिंगभेद :-

भारतात महिलांचा कामगार सहभाग दर केवळ **१५.७%** आहे, जो जागतिक स्तरावर खूपच कमी आहे.

३.२.डिजिटल दरी :-

पुरुषांच्या तुलनेत २०% कमी महिलांकडे वैयक्तिक मोबाईल आहेत, ज्यामुळे डिजिटल अर्थव्यवस्थेतील संधींपासून त्या वंचित राहतात.

४. कारणीभूत घटक

४.१.जागतिकीकरण आणि खाजगीकरण :-

१९८० नंतरच्या आर्थिक सुधारणांमुळे भांडवलशाहीला बळकटी मिळाली, परंतु त्याचा फायदा समाजाच्या सर्व स्तरांपर्यंत समप्रमाणात पोहोचला नाही.

४.२.शिक्षणाची संधी :-

उच्च दर्जाचे शिक्षण आणि कौशल्य विकासाच्या संधी केवळ श्रीमंत वर्गाला उपलब्ध असल्याने गरिबांना कमी वेतनाच्या कामातच अडकून राहावे लागते.

४.३.धोरणात्मक त्रुटी :-

कर प्रणालीतील उणिवा आणि सार्वजनिक सेवांवरील (आरोग्य, शिक्षण) कमी खर्च यामुळे ही दरी अधिक रुंदावत आहे.

५. संभाव्य उपाययोजना

५.१.सुपर टॅक्स :-

अति-श्रीमंतांवर विशेष कर लावून तो पैसा शिक्षण आणि आरोग्यावर खर्च करावा.

५.२.कौशल्य विकास :-

असंघटित क्षेत्रातील कामगारांना नवीन तंत्रज्ञानाचे प्रशिक्षण देऊन त्यांच्या उत्पन्नाचे स्रोत वाढवणे.

५.३.किमान वेतन अंमलबजावणी :-

सर्व क्षेत्रांत किमान वेतनाचे कडक नियम लागू करणे. या विषमतेमुळे समाजात राजकीय अस्थिरता आणि नागरी संघर्ष निर्माण होण्याचा धोका तज्ज्ञांनी व्यक्त केला आहे.

निष्कर्ष :-

"**श्रम आणि संपत्ती असमानता समकालीन समस्या – एक ऐतिहासिक अध्ययन"** या भारतीय आणि जागतिक समस्येचे ऐतिहासिक महत्व फार महत्वाचे आहे.या प्रश्नाला सोडविण्यासाठी संपूर्ण जग तसेच भारत प्रयत्नरत आहे.जगातील प्रत्येक देशाला श्रम आणि संपत्तीचे असमान वाटप ही समस्या सोडविण्यासाठी सुपर सुपर टॅक्स,कौशल्य विकास,आणि किमान वेतन अंमलबजावणी करणे गरजेचे आहे.असे केल्यास सामाजिक समता निर्माण होऊन जागतिक आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील या समस्येचे निराकरण होईल आणि सामजिक एकता निर्माण झाल्यास जागतिक स्तरावर भारत देशाची प्रतिमा उजळ बनेल असे ऐतिहासिक पुराव्यांच्या आधारे तसेच निष्पक्ष सामान्यीकरणाच्या द्वारे काढलेल्या वस्तुनिष्ठ निष्कर्षातून स्पष्ट होते.

संदर्भ सूची :-

१.Encyclopaedia Britannica खंड २ https://www.britannica.com

२.Sage Journals and Joseph Rowntree Foundation report

३.Encyclopaedia Britannica खंड ५ https://www.britannica.com

४.WID World Inequality Database https://wid.world income and wealth inequality in India,1922-1923

५.Rajiv Gandhi Institute for Contemporary Studies (RGICS) https :// www .rgics.org

६.Abraham,V.and Sasikumar,S.K.(2017)."Declining wage share in India's organized manufacturing sector: Trends, patterns and determinants".ILO Asia-Pacific Working Paper Series.

७.Aiyar,S.S.A.(2017)"Piketty's Botched Analysis of Inequality in India".Economic Development Bulletin No.28,CATO Institute.

८.Alstadsxter,A.,Godar, S.,Nicolaides,P.,and Zucman,G.(2024)."Global Tax Evasion Report 2024.EU Tax Observatory.

९.Bharti N.K.,and Yang,L.(2018))."Wealth Inequality,Class and Caste in India,1961-2012".WID.world Working Paper No.2018/14.

१०.Bardhan,P.(2022)"The 'New'India:A Political-Ecoconomic Dignosis".New Left Review,136 July/August.